

Železnikov, ki se je razlikoval tako od podeželskega kakor od mestnega. — 65. Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, ObLO, Trbovlje 1958. — 66. Bolje rečeno: smo imeli, ker je od prvotne zasnove ostalo bore malo. — 67. Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih, Zdraviliški svet Rogaška Slatina 1964. — 68. Howardova zamisel je bila, da bi v vrtnem mestu prebivali predvsem predstavniki srednjega in nižjega razreda, že v Letchworthu in Welwynu pa je stanovalo bore malo delavcev. Vrtna mesta po Evropi pa so skoraj v celoti le vilski četrti premožnih. — 69. Tako so v mariborskih predmestjih še po drugi vojni postavljali butance — to je hiše iz zbitega blata. — 70. Prvi primer zadružne stanovanjske gradnje s postopnim odplačevanjem glavnice je bila kolonija ob Hranilniški ulici za ljubljanskim Bežigradom, zgrajena med leti 1887 in 1907. — 71. Po njegovi smrti je park spet postal zaprt za

javnost. — 72. Cf. Majda Smole: Graščine na nekdanjem Kranjskem, DZS, Ljubljana 1982, str. 366. — 73. Park na Kreutzbergu so ustanovili zato, da bi počastili cesarja Franca Jožefa, ki je tega leta obiskal Celovec. Cf. Th. Melicher, op. cit., str. 152. — 74. Tako se je dunajska noblesa vozila na oddih v Benetke, v Opatijo in v druga moderna letovišča preko naših krajev. Ko je zaslovela Postojnska jama, so se petični turisti na vožnji skozi Postojno ustavljali in tako so leta 1877 zgradili prvi hotel na Kranjskem, ki je bil postavljen prav v te namene — hotel Althoff. — 75. Trst je bil tudi v tem pogledu izjema, saj v njem najdemo celo pahljačo gradbenih nalog, značilnih za velika evropska mesta: banke, zavarovalnice, borzo, veletrgovine, cerkve različnih veroizpovedi itd. — 76. Zadnji v tej vrsti je članek Edvarda Ravnikarja Urbanistična misel v Sloveniji od leta 1800, Kronika 1981, št. 2, 167—171.

ODNOS DEŽELNOZBORSKE VEČINE SLS DO POGLAVITNIH GOSPODARSKIH VPRAŠANJ KRANJSKE V LETIH 1908—1914

DAMIJAN GUSTIN

S kompromisnim dogovorom treh, v dežel-nem zboru zastopanih strank 19. junija 1908 o volilni reformi za kranjski deželni zbor je Slovenska ljudska stranka dosegla pričakovano večino, kar so volitve decembra istega leta le še potrdile.¹ S 26 poslanci od 49 voljenih in virilistom — knezoškofom ljubljanskim J. B. Jegličem — se je lahko nemoteno posvetila uresničevanju svojega programa, kot ga je postavil že II. katoliški shod, natančneje pa je formuliral bodoča težišča dela v deželi Evgen Lampe.² Osrednja točka programa je bilo delo za »kmečki stan«, skrb za kmetov položaj, združevanje v zadrug, izboljšave zemlje in živinoreje, gradnja cest in vodovodov, za kmeta ugodnejša zakonodaja.

»Napočila je nova doba, doba pozitivnega dela,« pravi pisec brošure Velik moment.³ Strankini aktivisti ne smejo zaspati na lovorikah, temveč morajo delati, boriti se za ohranitev starih in osvojitve novih pozicij. Nikoli več dopustiti, da stranko spravijo z oblasti. Osnovna pa je organizacija, ki jo je treba izpeljati do zadnje vasi, na osnovi župnij v različnih društvih in družbah. »Vse organizirati, se pravi vse rešiti, nič organizirati, se pravi vse zgubiti.«⁴ Pregled napredka naj dajejo katoliški shodi.

Absolutna večina v deželnem zboru je omogočila SLS obširno dejavnost, ki je segala na skoraj vsa področja v pristojnosti »deželne avtonomije«. Glede na prejšnje obdobje liberalno-nemške deželnozborske večine pomeni to bistveno drugačno usmeritev, kajti ta koalicija je bila nedelavna spričo nujnih kompromisov in obstrukcije SLS, razlikovala pa se je tudi po svojih gospodarskih izhodiščih.

I.

Do 1908 je bila večina kmetov na Slovenskem, zlasti pa na Kranjskem, zajeta v zadrugno organizacijo pod okriljem SLS, ki ji je postavil temelje dr. Janez Ev. Krek v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Ta je zadrug tudi povezal v močno »Zadružno zvezo«, ki je omogočila obstoj šibkejših članic.⁵ Konec leta 1910 je bilo včlanjenih v njej okrog 300 zadrug s 57.000 člani, vendar je število še raslo. Aprila 1912 je imela »Zadružna zveza« že 642 članic, od tega nad polovico na Kranjskem.⁶

Šibka točka zadružne organizacije je bilo pomanjkanje sposobnih vodstvenih kadrov. SLS si je dolgo prizadevala za ustanovitev zadružne šole. Deželna trgovska šola, ki jo je

ustanovil deželni zbor 1908, je začela šolati tudi bodoče poslovodje in zadružne delavce v »tečajih za kmetijsko zadružništvo.«⁷

Februarja 1911 je deželni zbor ustanovil deželni zadružni urad, ki naj bi nadzoroval in usklajeval razvoj vsega zadružništva v deželi. Na isti seji so poslanci izglasovali zadružni zakon, hkrati pa pooblastilo deželnemu odboru, da prevzame garancijo do dveh milijonov kron za vloge pri zadrugah, ki se podrede njegovemu finančnemu nadzoru. Julija 1912 je večina SLS izglasovala razširjenje te garancije na neomejeno vsoto. Že decembra istega leta je dežela prevzela prvo tako garancijo za »Ljudsko posojilnico«. V tem primeru je stranka izkoristila svojo politično prevlado v deželnem zboru za favoriziranje lastne zadružne organizacije.⁸

Še več protestov je povzročila odobritev posojila »Zadružni zvezi« iz sredstev »vseučilišnega fonda«, javnega sklada za ustanovitev slovenske univerze v višini okoli 700.000 kron, ki ga je upravljal deželni odbor. Proti običajem finančnega poslovanja ga je »Zadružna zveza« dobila brezobrestno, brez zahtevanih jamstev, za nedoločen čas, le z enoletnim odpovednim rokom. Le malokdo je verjel, da bo ta denar res še kdaj porabljen za ustanovitev univerze v Ljubljani.⁹ Zlasti liberalci so ostro protestirali tako v deželnem zboru, kot v svojem časopisju. Ivan Hribar v svojih spominih prizadeto vzdihuje: »Pa je prišel ta Šukljotov mož velikega formata (I. Sušteršič, op. G. D.) in naročil pisati in prispevke zbirati za nameravano nemško katoliško vseučilišče v Solnogradu, po deželnem zboru osnovani vseučiliški fond pa z brezprimernim cinizmom dal porabiti za izboljševanje svinjakov na kmetih.«¹⁰

Končno je jeseni 1912 deželni zbor izglasoval zakon, po katerem je prevzela dežela popolno garancijo za vse zadruge, ki so izpolnjevale pogoje iz deželnega zadružnega zakona, kar je v bistvu pomenilo enačenje teh zadrug z deželnimi ustanovami.

V zadružnem organiziranju je prevladovala Krekova krščansko-socialna struja v SLS, ki se ji pridružuje po izrecnem škofovem ukazu vsa duhovščina. Duhovniki so zadruge povečini tudi vodili, zato je zadružno organizacijo zelo prizadela papeževa prepoved neposrednega delovanja duhovščine v le-tej, vendar pa Jeglič le doseže opustitev tega sklepa za ljubljansko škofijo.¹¹

Druga struja v SLS je gledala na zadružno organiziranje mnogo bolj zadržano. Šele veliki politični uspehi, ki jih je prineslo stranki Krekovo zadružno organiziranje, so jih omečili toliko, da so videli v njem uspelo taktiko

svoje stranke in so se vanj začeli vključevati; preko upravljanja z združenimi kapitali pa so postopoma prevzemali prevladujoče položaje.¹² Prevlada močne zadružne centrale, ki je mogla omogočiti obstanek tudi manjšim, pasivnim zadrugam, je tak razvoj še spodbujala.¹³

Prizadevanje za starostno zavarovanje kmetov, ki ga je terjal zlasti Krek, predstavlja eno redkih neuspešnih akcij krščansko-socialne grila SLS. Ostalim strankinim veljakom se je zdel tako koncipiran predlog zakona preveč radikalen, zato so ga skušali zavreči. Pri tem so spretno manipulirali s kmečkimi volilci, kar se je pokazalo že na shodu kmetov ljubljanske okolice v Ljubljani 31. januarja 1909, na katerem so govorili dr. Sušteršič, dr. Mandelj in dr. Krek. Razpoloženje množice je najbolj zadel Sušteršič, ki je govoril zoper predlog zakona o starostnem zavarovanju, medtem ko je Krek odločno zagovarjal predlagani osnutek. Kmečki volilci so nasprotovali načrtu zakona, ker je predvideval njihove denarne prispevke, kar so jim v dotedanji agitaciji prikrivali. Shod se ni odločil za predlagani zakon — le pet glasov je bilo zanj — in stranka je prenehala s shodi v podporo zakonu, medtem ko je Krek še nadalje agitiral za svojo zamisel z brošuro »Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva.«¹⁴

II.

Živinoreja, ena najpomembnejših gospodarskih panog na Kranjskem, je bila deležna velike pozornosti deželnega zbora, še posebno ker je bila v stalnem nazadovanju. Leta 1900 je bilo na Kranjskem 253.839 glav živine, deset let pozneje le 226.977; število je torej postopno upadalo kljub ugodnim naravnim možnostim. Ta trend so si poslanci SLS prizadevali ustaviti z vrsto zakonskih aktov.

Na seji 14. januarja 1909 je predložil poročevalec Piber zakon o planinah. Utemeljeval ga je z dejstvom, da je na Gorenjskem in ponekod na Notranjskem poletna paša na planinah pogoj za obstanek in razvoj kmetov, ker pridelajo premalo krme. Izboljšanje planin pomeni ohranitev hribovskega kmeta.

Zakon je uvedel popis planin v »planinskih knjigah«. Parceli, vpisane kot planina, ni več mogoče spremeniti namembnosti. V deželi se osnuje »planinska komisija«, za izboljšanje planinskih pašnikov se dodeljuje prosilcem deželna podpora.¹⁵

Natančneje je uredil spodbujanje pašne živinoreje zakon, izglasovan 15. februarja 1912, ki določa, da spada izboljševanje pašnikov v

melioracijska dela. S tem so postali tisti, ki so želeli izboljšati pašnike, upravičeni do pomoči dežele 20—30 % od celotne investicije, v nekaterih primerih pa tudi do prispevka poljedelskega ministrstva. Seveda pa se ne sme spremeniti namembnost parcele, dela pa nadzira deželni odbor.¹⁶

Zakon o pašnih pravicah, sprejet 29. januarja 1910, po predlogu poslanca Pibra, je prav tako namenjen večanju staleža živine. Zakon ureja pašo v gozdovih in daje kmetu — koristniku paše več pravic nasproti lastniku. Določa, da ti ne smejo ovirati paše, pogozdovati le, če to dovolijo oblasti, odkup paše pa je mogoč le tam, kjer ni škode za kmečka gospodarstva. Če tako zahteva 1/3 upravičencev, mora lastnik predložiti načrt, kako bo izkoriščal gozd skupno s pašnimi upravičenci.¹⁷ Ta zakon je delno omejil samovoljo lastnikov gozdov in njihovih uslužbencev, ki so marsikje, večkrat upravičeno, povzročali pri kmetih obilo vroče krvi.

S temi zakoni je poskušal deželni zbor, ustvariti ugodnejše možnosti za rejo živine manjšemu posestniku, ki jo je sicer le stežka prehranil s svojih travnikov. Koliko so ti ukrepi pripomogli k dvigu števila živine, ni mogoče natančno presoditi, saj je ta proces prekinila že po nekaj letih svetovna vojna s popolnoma spremenjeno gospodarsko politiko.

Skupnim zemljiščem, ki so bila nujna za manjše kmetije, sta bila namenjena dva zakona pobudnika Kreka in poročevalca Pibra. Prvi, zakon o razdelitvi skupnih zemljišč, otežuje v primerjavi s prejšnjim razdelitev skupnih zemljišč. Drugi, zakon o komasaciji zemljišč, olajšuje zložbo, kjer je le mogoča. Odpravljeno je bilo prejšnje posamično glasovanje o dokončni potrditvi komasacije in znižan limit za začetek postopka na 1/3 oziroma 1/2 lastnikov. Oktobra 1913 je deželni zbor izglasoval še dopolnilo temu zakonu, ki določa, da sme deželni odbor zahtevati komasacijo ali razdelitev skupnih zemljišč tudi proti volji prizadetih.¹⁸

Preko svojih ustanov je dežela tudi sama posegala v kmetijsko politiko. Tako je deželni zbor sklenil leta 1910, da dežela kupi posestvo za rejo plemenske živine. V ta namen je deželni odbor kupil posestvo Robež pri Škofji Loki.

Kmetijsko kemično preizkuševališče (laboratorij, op. p.) v Ljubljani je deželni zbor uvrstil med deželne zavode, da je moglo izdelovati uradne ekspertize. Tako so Kranjsko osamosvojili od graškega laboratorija, ki je po mnenju nekaterih v stranki preveč tankovestno nadziral zadružne mlekarne.¹⁹

Nezavidljivo stanje živinoreje je sprožilo debato o draginji 5. in 19. oktobra 1910. Neposredni povod zanjo je bil predlog poslanca NNS Novaka, da deželni zbor naslovi na vlado poslanico z zahtevo, da ukine prepoved uvoza mesa iz Srbije, do takrat pa naj uvažajo meso iz Argentine, da zniža visoke cene mesa v Avstriji.²⁰

Debato sta obe strani izkoristili za medsebojne očitke, vendar pa nam pokaže tudi njune poglede na gospodarstvo. Liberalci so trdili, da je draginje kriva kmetom naklonjena politika vlade, »prenapeta agrarna politika«. Sami so se zavzemali, kot zastopniki mestnega prebivalstva, tudi če odmislimo stare liberalne nazore o svobodni trgovini, za nižje cene agrarnih proizvodov sploh. Menili so, da je največji kartel prav »agrarstvo«, v hranilnicah in posojilnicah je nad 200 milijonov kron.

Poslanec SLS Hladnik je zavrnil ta dokazovanje z nasprotnimi dokazi — ogromnimi dobički v industriji, visokimi cenami strojev in velikimi uvoznimi carinami za poljedelske stroje.²¹

Še ostrejši je bil krščanski socialc Zitnik: »Ne bom trdil, da ni draginje, ampak taki predlogi so samo slepilo za ljudstvo, lepo se berejo v javnosti, pomagano pa ž njimi ni čisto nič. Jaz privoščim vsakemu človeku, delavcu, obrtniku, uradniku, itd., kar mu gre; sem v državnem in deželnem zboru glasoval za draginjske doklade, ampak gospodje, kdo pa kmetu da draginjsko doklado? Še to, kar ima, se mu hoče vzeti ter na milost in nemilost izročiti gotovemu poginu. Ali hočete kmete do zadnjega pregnati v Ameriko? ... Ali gospodje nič ne veste o ogromnih dolgovih kmečkega stanu? Do 180.000.000 K je na Kranjskem vknjiženih dolgov ... In ta dolg, ki tare našega kmeta leto za letom še narašča za 2 do 4.000.000 K.«²² Nič ne pomaga, če se sprostijo uvoz živine iz Srbije, saj je tam živina še dražja, poleg tega pa grozi še nevarnost živinske kuge. Argentinsko meso je le za malenkost cenejše, v perspektivi pa se bo dražilo, ko se bo dvignil uvoz v Evropo.

Podobno je bilo tudi v razpravi o živino-zdravniških tečajih, v katerih naj bi se usposobili kmečki fanje za najenostavnejšo pomoč domačim živalim. Tečaje je začel pripravljati deželni odbor ob podpori poslancev SLS in veleposestniške kurije.

V ostri debati v deželni zbornici so poslanci NNS ugotavljali, da so tečaji le kaplja v morje v prizadevanju za napredek živinoreje in bodo širili mazaštvo, ki ga je dežela že tako polna. Mnogo večji uspeh bi pomenila namestitvev po enega živinozdravnika v vsak sodni okraj v deželi.²³

Poslanci SLS so nasprotno dokazovali, da so tečaji potrebni, kajti živinozdravnikov je premalo. To niso tečaji zoper živinozdravnike, temveč njim v pomoč, saj tudi oni sami pišejo knjige o pomoči živini in prireajo predavanja. Poslanec Hladnik je ugotavljal, da živinozdravniki ne uživajo ugleda, ki bi ga mogli, za kar pa so sami krivi, saj nastopajo proti kmetu »samo kot nekaki policaji, kakor ljudje, ki imajo samo paragraf v svojih rokah; in ta paragraf proti živinorejcem vedno uporabljajo, kjerkoli se da uporabljati«, ²⁴ poleg tega pa so preveč obremenjeni s pisarniškim delom in se ne morejo posvetiti svojim praviim nalogam.

Poslanec Demšar je predlagal resolucijo, da se omenjeni tečaji čimprej uvedejo, kar je večina deželnega zbora sprejela.

1912 se je začel prvi tak tečaj na Vrhniki, vodil pa ga je upokojeni živinozdravnik Turk. Vendar se živinozdravniki in poslanci s tečaji niso sprijaznili kar tako. Dosegli so, da se je Turk odpovedal poučevanju, prav tako pa so obsodili te tečaje študentje veterine, celo tisti z deželnimi štipendijami. ²⁵

V razpravah se kažeta drobnjakarstvo in osebna obračunavanja poslancev, ki se skrivajo za načelna stališča. Tudi v Krekovi brošuri Dejanja govore, ki je bila pisana kot pregled velikega prispevka SLS v kranjskem deželnem zboru, je tej temi dan velik poudarek. Osnovna misel, ki izzveneva v spisu, je, da se liberalci upirajo izobraževanju ljudstva; očiitek torej, ki je bil pogosto uperjen proti SLS, čeprav z drugačnim poudarkom.

Najostrejšo polemiko in obstrukcijo v deželnem zboru je povzročil predlog novega zakona o lovu. Veljavni zakon je dajal vso moč odločanja okrajnim glavarjem, ki so bili kompetentni tudi za odločanje o povračilu škode zaradi lova in divjadi oškodovancem. Toda, je rekel predlagatelj novega zakona poslanec Zajec, »ali Vi sami veste, kake težave ima prestatiti kmet, predno pride do odškodnine. Prava križeva pot je to za našega kmeta, tako da v 90 % slučajev kmetje raje sploh ne zahtevajo nobene odškodnine.« ²⁶

Razprava v zbornici je potekala 11. in 12. oktobra 1909 od 8. ure zjutraj pa do zgodnjih jutranjih ur naslednjega dne neprekinjeno. Liberalni poslanci so se pripravili na mirno obstrukcijo in poskušali zadržati sprejetje zakona z dolgimi govori in obilico spreminjevalnih predlogov, pri čemer so jim vneto pomagali poslanci veleposestva. Odločnemu deželnemu glavarju F. Šuklju se je vendar posrečilo, da je bil lovski zakon sprejet. Vendar

pa ga dunajska vlada ni hotela predložiti v cesarsko sankcijo, dokler se ne spremene nekatere določbe. ²⁷

Bistvene novosti zakona o lovu so bile v prenosu odločanja o zakupu lovskih pravic na občine, ki te revirje obsegajo. Kmetu je v mnogočem olajšana pot do odškodnine. Zakon ustanavlja v vsaki občini razsodišče za presojo škode, ki ga sestavljajo predsednik, postavljen od deželnega odbora, in člana, zastopnika zakupnika lova in oškodovanca. Preverjanje nepristranosti razsodišč je poverjeno deželnemu odboru. Nova so določila o nastavljanju strupa v gozdovih. Zaradi kmečkega srda nad zajcem je dal zakon občinam pravico, da v izrazito vrtnarsko, sadjarsko in zelenjadarsko usmerjenih krajih proglase zajca za škodljivo žival, tako da ga smejo loviti lastniki oziroma zakupniki parcel sami; tudi na splošno je bil zajec mnogo manj zavarovan. Prav določbe o zajcih so bile kamen spotike pri cesarski potrditvi zakona. ²⁸

Ponovno je deželni zbor obravnaval predlog spremenjenega zakona 14. februarja 1912 in ga sprejel, a znova ni bil sankcioniran. Z neposrednimi pogajanjmi z vlado so končno določili sprejemljivo besedilo zakona, ki ga je sprejel deželni zbor oktobra 1913, a sankcije ni dočakal zaradi vojne. ²⁹

III.

Aktivnost SLS na področju trgovine in obrti je bila v primerjavi s kmetijstvom v ozadju. Njena skrb je bila namenjena predvsem malemu obrtniku in trgovcu.

Za trgovce je bila največjega pomena ustanovitev slovenske višje trgovske šole v Ljubljani. ³⁰

Poslanec Jaklič je predlagal na zasedanju 9. januarja 1909 ustanovitev obrtnega pospeševalnega urada, ki naj ima za nalogo izobraževanje obrtnikov, razstave strojev in posredovanje pri njihovi nabavi, ustanavljanje obrtnih zadrug, subvencije in posojila zanje. ³¹ Leta 1913 je ta urad že uspešno deloval. Na iniciativo poslancev SLS je nastal tudi deželni obrtni svet kot pomožno in svetovalno telo deželnemu odboru v zadevah obrti.

Važna je bila ustanovitev obrtnih sodišč. 16. januarja 1909 je predlagal liberelec dr. K. Triller ustanovitev obrtnega sodišča za Ljubljano, J. Ev. Krek pa je njegov predlog razširil na vso deželo. V taki obliki je deželni zbor predlog sprejel. Sodišča so bila sestavljena iz sodnika, zastopnikov delavcev in obrtnikov, advokati pa niso bili potrebni. ³²

IV.

Čeprav na prometno zelo pomembnem in frekventnem območju je bila dežela v pogledu prometne infrastrukture dolgo zanemarjena. Gradnja novih železniških prog pa takrat ni pomenila le najpomembnejših prometnih zvez, ki so odločale o gospodarski prosperiteti krajev in celih območij, temveč je predstavljala tudi eminentno politično vprašanje, kar se je kazalo v srditih spopadih lokalnih politikov za podrobno lokacijo. Sama gradnja prog je pripadala osrednji vladi, deželni zbori pa so mogli vplivati na izpeljavo načrtov. Zato je SLS namenila po prevzemu oblasti v kranjskem deželnem zboru prav železniškim povezavam posebno skrb. Deželni železniški odbor, ustanovljen po volilni zmagi SLS, je skrbel za predloge novih železniških prog in jih priporočal ministrstvu za železnice v Beogradu.

Deželni zbor si je najbolj prizadeval za dokončanje dolenske železnice. Zanj je bila stranka posebej zainteresirana zaradi povezave s slovanskim jugom monarhije in ekonomskih aspiracij dela slovenskega kapitala v Bosni. Podaljšek dolenske proge je bil zamišljen kot glavna povezava notranjeavstrijskih dežel z Dalmacijo. Že v nagodbi z Ogrsko je bilo dogovorjeno — kajti železnica je morala čez hrvaško ozemlje — da bo ta zgradila železniško progo Metlika — Karlovac — Ogulin, tako da bo mogoča direktna zveza z Dalmacijo. Vendar je ogrska vlada zavlačevala uresničitev te obveze, kolikor se je dalo: »Ves čas se je opazalo, da mora zadaj tičati neki faktor, ki vse zadržuje. Kdo bi bil ta faktor, se ni znalo z gotovostjo, ali sedaj, ko pride zadnji čas, da se mora železnica dograditi, sedaj pa lahko rečemo, da zagotovo vemo, kdo je bil ta faktor in da se od ogrske strani name-rava naravnost atentat proti totranski državi polovici.«³³

Zato je deželni zbor sprejel januarja 1910 po poročilu deželnega odbornika Lampeta sklep, da se centralna vlada »pozivlja, da z vso odločnostjo zahteva od ogrske vlade, da izpolni protokolarčno ugotovljeno obvezo v dogovoru z dne 22. novembra 1907, člen I. točka a, b, c, ter se proga Metlika — Karlovec gradi kot glavna železnica.«³⁴ Poudarek v tem apelu je na gradnji železnice kot glavne, kajti to je pomenilo, da bo proga vrhunske kvalitete. Ogrska vlada je, nasprotno, sprejela sklep, da se proga gradi kot vicinalna, kar pomeni slabšo gradnjo, manjšo nosilnost in nižje hitrosti vlakov. To pa pomeni po Lampetu madžarsko gospodarsko aneksijo Dalmacije, zato poziva vlado na sankcije proti Translajtani; Madža-

rom naj ne bi dala direktne zveze s Prusijo preko Galicije, kar pa ni prineslo konkretnega rezultata.

Boj deželnega zbora zoper višanje prevoznih tarif na Južni železnici, pri katerem so bili najagilnejši poslanci SLS Povše, Jaklič in Žitnik, ni bil uspešen. Direkcija Južne železnice je namreč prosila leta 1909 železniško ministrstvo za 7 % zvišanje tarif. Ministrstvo je prošnji ugodilo kljub nasprotnemu priporočilu kranjskega deželnega zbora izglasovanem 23. septembra 1909.³⁵ A deželni zbor se ni predal. Sprejel je sklep, da nasprotuje vsakemu bodočemu višanju prevoznih tarif na omenjeni progi. Utemeljitev pravi, da je blago s Kranjskega kljub bližini v Trstu že nekonkurenčno. Vzrok za povišanje tarif so videli v zmanjševanju prometa na Južni železnici, odkar je dobila konkurenco v novejši alpski železnici, ta pa vleče promet stran od Ljubljane.³⁶

Posebno aktivnost je pokazal deželni železniški odbor pri načrtovanju novih železniških prog lokalnega in širšega pomena.

Najpomembnejši je bil načrt za gradnjo »transverzalne železnice«, ki naj bi povezovala že zgrajeno vzhodnoštajersko aspanško železnico s Trstom. Trasa, ki jo je predložil deželni zbor železniškemu in vojnemu ministrstvu na Dunaju, je šla od Fehringa do Radgone, nato ob meji obeh državnih polovic do Brežic, preko Krškega polja v Novo mesto, skozi dolino Krke do Blok. Od tu se priključi Južni železnici po prvi varianti na Rakeku, po drugi v Postojni, po tretji pa naj bi šla skozi Loško dolino do Trnovega pri Ilirski Bistrici, od tam v Podgrad in skozi Hrpelje v Trst. Načrt je bil sprejet, vendar pa je bila realizacija odložena zaradi kriznih razmer na Balkanu in pospešenega oboroževanja; do-kočno je njeno usodo zapečatila svetovna vojna.³⁷

Zvezo Polzela — Kamnik — Kranj — Skofja Loka — Trst preko Postojne ali Mosta na Soči, ki naj bi predstavljala tretjo zvezo s Trstom, je priporočil deželni zbor 22. februarja 1912.³⁸

Poleg teh širših povezav je deželni zbor priporočil na pobudo poslancev prizadetih območij obilico lokalnih prog in novih postaj, kot npr. Kranj — Kamnik, podaljšek od Ajdovščine do Postojne ali preko Vipave do Štanjela, podaljšek kočevske proge do deželne meje, Škofja Loka — Železniki, gradnjo postaj Žlebič in Lipovec na dolenskih progah.

Prizadevanja deželnega zbora glede gradnje novih železniških prog v povezan sistem zasluži pozitivno oceno, čeprav pri vseh pro-

gah ni odločal zgolj rentabilnostni račun, temveč tudi težnje nekaterih krajev, da bi imeli železniško povezavo.

V.

Cestno omrežje takrat ni imelo tolikšnega pomena, zato je bilo manj razvito, predvsem pa slabe kvalitete. Težnje deželnozborske večine, da modernizira tudi cestno omrežje, so šle v smeri izboljšav obstoječih cest (ublažitev klancev, novi mostovi, nekatere nove ceste), hkrati pa tudi v smeri posodobitve upravljanja in vzdrževanja cest, še zlasti ker je bil pritisk za uvrstitev občinskih cest med okrajne in okrajnih med deželne množičen — zaradi višjega prispevka dežele za njihovo vzdrževanje.³⁹

Osnutek novega cestnega zakona je predložila SLS 21. oktobra 1910, razprave o njem pa so trajale do 28. decembra 1911, ko je bil končno sprejet.⁴⁰ Novi zakon je določil:

— cestni odbori so sestavljeni po krajevem principu, ne pa po kurialnem;

— okrajne ceste so prekategORIZIRANE v deželne ceste II. vrste;

— deželne ceste financira v triletnem prehodnem obdobju dežela s 60 %, okraji pa 40 odstotki, nato prispeva dežela dve tretjini po, trebnih sredstev. Za gradnjo novih cest prispeva dežela polovico sredstev. Za uvrstitev ceste v kategorijo deželne ceste je potreben sklep deželnega zbora;

— cestni odbori neposredno vodijo gospodarjenje, z deželnimi cestami, podrejeni pa so deželnemu odboru;

— poljske in vaške poti so uvrščene med javna pota. Na podlagi seznama občinskih cest, vaških in gospodarskih poti določa občinski odbor, kdo jih je dolžan vzdrževati.⁴¹

Tudi zakon o cestah je bil eden tistih, ki so širili možnosti sodelovanja zastopnikom kmetov, saj so prej v cestnih odborih odločali predvsem največji davkoplačevalci. Zakon je poudaril vlogo deželnega zbora, preko njega je torej krepil pozicije SLS. Po novem zakonu je prišel na vsakih 3000 volilcev en član okrajnega cestnega odbora, deželni odbor pa je v vsakega imenoval 2—3 svoje zastopnike, tako da so ti dobili trdne strankarske večine. Veleposestnikom je zakon odvzel virilne sedeže v cestnih odborih, zato je razumljiv odpor nemške stranke in njihov protestni odhod iz deželne zbornice ob glasovanju o sprejemu zakona. Liberalci so sicer ostali v zbornici, a so enotno glasovali proti zakonu, ker so se z njim povečale obveznosti Ljubljane.

VI.

Zadnje desetletje pred prvo svetovno vojno je bilo čas številnih hidrotehničnih del v deželi, tako vodovodov, od lokalnih do večjih sistemov, in uravnav voda. Prav tem delom je bilo namenjeno desetmilijonsko posojilo, ki ga je najela dežela.⁴²

Svojo gospodarsko daljnovidnost je pokazal deželni odbor, zlasti pa iniciator Lampe, z zgodnjo izrabo vodnih sil za pridobivanje električne energije. Delo na tem področju se je začelo z nujnim predlogom Lampeta in tovarišev septembra 1909, da se pooblasti deželni odbor za izgradnjo elektrarne na Gorenjskem,⁴³ nadaljevalo pa s sklepom deželnega zbora, da nameni 20 000 kron deželnemu odboru »v svrhu poizvedovanj in priprave načrtov glede uporabe raznih vodnih sil za elektriko.«⁴⁴

Že tedaj je Lampe uveljavil načelo, da je izraba vodnih sil deželno podjetje, zato da bo elektrika poceni in tako na razpolago tudi kmetu in obrtniku. Zamislil si je, da bi izkoriščali vodne sile tudi v okviru zadrug, a tako, da več zadrug gradi skupne večje elektrarne, kar zmanjša stroške, poveča pa učinek. Najnujneje je elektrificirati gorenjsko ravnino z industrijskimi centri. Opozoril pa je, da je treba vodne sile izkoriščati racionalno, kljub temu da jih je trenutno še ogromno na razpolago.⁴⁵

Za gradnjo elektrarn si je moral deželni odbor zagotoviti lastništvo parcel ob rekah, kar je pogosto povzročalo težave.⁴⁶

Poslanci NNS so elektrarni nasprotovali iz svojih posebnih interesov, ker jih je bodel monopol dežele na gradnjo hidroelektrarn. Menili so, da so načrti za elektrifikacijo špekulacija, ki bo pogrnala deželo v bankrot, da je torej elektrarna preveč tvegana investicija. Nasprotovanje elektrarni se je pojavilo spet 1913, že sredi gradnje Završnice, tokrat z dvomi v rentabilnost in v upravičenost gradnje, saj ustrezno ministrstvo še ni dodelilo koncesije za gradnjo in obratovanje elektrarne. Ko sta strokovnjaka deželnega odbora dokazala v razpravi v deželni zbornici 30. septembra 1913, da bo stala 1 KS, instalirana v Završnici, trikrat manj, kot bi se še izplačala, je ostal liberalcem le argument, da ne bo mogoče prodati vseh zmogljivosti elektrarne.⁴⁷

Gradnjo elektrarne je financiral deželni odbor iz sredstev dežele. Že 24. julija 1912 je deželni zbor odobril 2.000.000 kron za gradnjo elektrarn iz deželnih fondov, februarja 1914 pa je pritrdil predlogu deželnega odbora, da najame Kranjska posojilo dveh milijonov kron za deželne elektrarne, iz katerega bi vr-

nili že porabljenega sredstva »deželnemu zakladu«, ostanek pa bi investirali v dokončanje Završnice in za pripravo projektov bodočih elektrarn.⁴⁸

Glede uprave je sklenil deželni odbor novembra 1913, deželni zbor pa akceptiral februarja 1914, da se električne naprave izločijo iz ostalih deželnih podjetij in zavodov ter se ustanovijo kot samostojna firma »Kranjske deželne elektrarne«.⁴⁹

VII.

Liberalno-nemška večina v deželnem zboru je vodila v dobi svoje vlade restriktivno finančno politiko. »Štedljivost in previdna poraba skromnih razpoložnih sredstev označa to dobo.«⁵⁰ A potrebe so bile vedno večje kot dohodki. Za pokrivanje te razlike je deželni odbor najel precejšnje posojilo.⁵¹

Za širokopotezni program, ki ga je začela izvajati SLS po prevzemu oblasti v deželnem zboru, dohodki dežele niso zadoščali. Primanjkljaj je začel skokovito rasti. Edini izhod, ki ga je stranka videla, je bilo najetje novega posojila.⁵²

I. Šušteršič je že 9. januarja 1909 predlagal, da dobi deželni odbor pooblastilo za najetje kredita v višini deset milijonov kron za »izvedbo vodovodnih zgradb, za uravnavo rek, potokov in hudournikov, za osuševanje močvirnih zemljišč, za namakanje travnikov in drugih suhih zemljišč in sploh za strogo kmetijske melioracije, dalje za zboljšanje planin in pašnikov ter končno za ceste in pota.«⁵³

Že 15. januarja 1909 je deželni zbor izglasoval sklep o najetju posojila z glasovi vseh strank. Potreba je bilo veliko, investicijskih načrtov je bilo izdelanih že v skupni predračunski vrednosti nad 30 milijonov kron in poročevalec je zagotovil, »da je za deželo prispevek za te zgradbe, ki se morajo izvršiti... najmanjši znesek 10 milijonov kron primeren; to je vsota, ki se mora dati deželi na razpolago, da v teku nekaterih, recimo 10 let izvrši melioracijski program v velikem slogu.«⁵⁴

Po cesarjevi sankciji sklepa se je deželni odbor začel ozirati za ugodnim posojilom. Dobil ga je v začetku leta 1911 v dunajski banki »Union« po obrestni meri 4,5 % al pari, kar je bilo dokaj ugodno.⁵⁵

Kasneje so liberalci izrabili najetje tega posojila za propagando proti SLS. V predvolilni kompaniji za državni zbor 1911 so ji očitali, da je zapravila že celotno posojilo. Vendar je bila to le površna kritika, ki je sodila v običajno predvolilno agitacijo.

Bolj argumentirano se je ob posojilo obregnil F. Šuklje v svoji brošuri o deželnih finan-

cah, kjer pravi, da je bilo od posojila le malo haska, saj so ga drobili za malenkosti, precejšen del pa ga je šel za pokritje deželnih dolgov leta 1912 in 1913.⁵⁶

Dežela je imela lastne finančne vire, ni pa imela lastnega finančnega zavoda. SLS si je prizadevala zato za ustanovitev deželne banke, zlasti še, da bi pritegnila del kapitala, ki so ga začeli prenašati slovenski vlagatelji iz nemške Kranjske hranilnice po septembrskih dogodkih 1908 v Ljubljani, kakor tudi da bi vzpostavila ravnotežje z drugimi denarnimi zavodi, ki so bili povečini v liberalnih rokah.⁵⁷ Tako bi obšla stranka tudi neuspešni poskus osnovanja Zadružne banke.

O ustanovitvi banke je razpravljala deželni zbor 15. oktobra 1909. Medtem ko so poslanci SLS na različne načine utemeljevali svoj predlog, pa so liberalni poslanci silno nasprotovali ustanovitvi banke — predvsem iz svojih ekonomskih interesov, ki pa so jih zakrili v dvome o uspešnosti takega denarnega zavoda. Dr. I. Tavčar je izjavil: »Že danes lahko rečem z vso gotovostjo, da bo banka dolgo vrsto let ostala pasivna, da bo imela vsako leto veliko deficita, ki ga bo morala dežela plačevati.«⁵⁸ Dr. K. Triller je celo trdil, da bo denar davkoplačevalcev uporabljen za navadne bančne špekulacije. Se ostrejši so bili liberalni časopisi.

Kljub zavzemanju poslancev NNS za omejitve deželne banke le na hipotečna posojila, pa je statut »Kranjske deželne banke«, sprejet v deželnem zboru oktobra 1909, banki določil širša področja delovanja; poleg omenjenega še kreditiranje javnih gradenj v deželi in manj riskantne običajne bančne posle. Direktorij in kuratorij je imenoval ustanovitelj — deželni zbor, njeno poslovanje pa je redno nadziral deželni odbor.⁵⁹

Z deželno banko je dobila SLS pod svoje nadzorstvo pomembne finančne vire, ki so izdatno podpirali njena politična prizadevanja. Že v naslednjih letih je po pisanju liberalnega in socialdemokratskega tiska prišlo do malverzacij pri dodeljevanju kreditov, saj so jih dobivali povečini le strankini pripadniki, pogosto za sumljive projekte, medtem ko je vodstvo banke ostale prosilce odklanjalo.⁶⁰

Svoje prvo poslovno leto — poslovati je namreč začela januarja 1912 — je banka končala z dobičkom 31 000 kron, čeprav je bilo denarno tržišče nemirno zaradi balkanskih vojn.⁶¹

Podobno je skušala SLS preko deželnega zbora prevzeti primat v zavarovalništvu.⁶² Klub njenih poslancev je predložil načrt za ustanovitev deželne zavarovalnice z delovnimi področji življenjskega zavarovanja, zava-

rovanja živine in zavarovanja proti požaru. Zavarovanja proti požarom naj bi postala obvezna, kar je razumljivo spričo pogostih požarov na podeželju, in monopol deželne zavarovalnice. A napovedanega zakona o zavarovalništvu državni zbor ni in ni sprejel, tako da do ustanovitve deželne zavarovalnice ni prišlo, posebej še, ko je deželni zbor ugotovil, da bi to bila prehuda obremenitev za deželo.⁶³

Z gospodarjenjem v velikem slogu, ki ga je uvedla SLS po prevzemu oblasti v deželnem zboru, je zašlo finančno ravnotežje dežele v resno krizo, čeprav do poloma ni prišlo.⁶⁴

Liberalni poslanci, zagovorniki uravnotežene proračunske bilance, ki jim je odločna gospodarska politika deželnozborske večine omejevala prostor delovanja, so na vsak način skušali diskreditirati splošno finančno politiko SLS. Boj je bil zlasti oster ob sprejemanju letnih proračunov in zaključnih računov. Čeprav so bili njihovi govori demagoški, pa vsebujejo več kot le zrno resnice, kar nam dokazuje pojav resnejših kritik.⁶⁵

Prav ob vprašanju gospodarjenja v deželi je prišlo v vrstah SLS do trenja med zagovorniki stare, previdne finančne politike (Šuklje, Mandelj) in zagovorniki velikopoteznega razvoja, Kranjske (Lampe, Krek).⁶⁶

Največ odmeva je imela Šukljjeva brošura o deželnih financah. Jedro njegove kritike je, da se dežela preveč zadolžuje, nato pa z novimi posojili pokriva primanjkljaje. Zaskrbelo ga je visoka izguba dežele v letu 1911. Moti ga, da se SLS kot vladajoča stranka ne zmeeni za resen položaj, temveč se obnaša, kot da to ni nič posebnega. Žitnikova izjava v deželnem zboru, da stoji Kranjska med najboljšimi v monarhiji, more strokovnjaka spraviti le v smeh. Take trditve pomenijo slepljenje množic.⁶⁷

Zadnja proračunska debata ga je docela razočarala, saj je zatajil poleg poslancev SLS tudi finančni odsek in njegov predsednik Krek, ki sta dala popolnoma nezadovoljivo poročilo o proračunu. Vse hvale o obširni dejavnosti stranke so odveč, če slonijo na financiranju iz posojil.

Šuklje se ne strinja s tem, da s čedalje več denarja prosto razpolaga deželni odbor, kajti večina mu odobrava veliko pavšalnih kreditov — fondov brez natančno opredeljenega namena. S tem nastajajo številni »dispozicijski zakladi«, ki so na razpolago poslancem večine, kar ni v skladu z dobrimi običaji v politiki, saj se tako širi korupcija. »Kajti prostodušno izražam načelo, da je treba pri razdelitvi takih kreditov, ... v prvi vrsti ozirati se na stvarne momente, a ne pretežno na strankarske ozire. Nikomur nič ne očitam,

namenoma opuščam vsako osebno opazko, pač pa javno zastopam svoje uverjenje, da je naravnost nedostojno pri oddaji podpor iz deželnih sredstev predvsem gledati na strankarsko pristojnost dotičnega prosilca.«⁶⁸ Tudi proračun za leto 1912 ima dve taki postavki, 80.000 in 104.000 K, s katerimi v bistvu neomejeno razpolaga deželni odbor.

Namig na korupcijo v okviru SLS, na favoriziranje lastnih privrženecv, je razpravo o financah privedel na ožje politično področje. Strankin vrh je reagiral zelo ostro in Šukljje ta docela izločil iz vodstva stranke.

Politični nasprotniki so seveda do dobra izrabili ta nesporazum v vrstah SLS: »Zmage pijane gospode p. pa. S. L. S. je presenetila Šukljjeva brošura o deželnih financah. Ne-prijetno presenetila, No — presenetila ravno ne. Saj so bili pripravljeni nanjo, ker Šuklje menda nikdar in nikomur ni prikrival, da s sedanjim gospostvom ni zadovoljen... Sele ko se je porodila lična brošura, so spustili Hektorja z verige in proglasili prokletstvo nad liberalcem Šukljjetom.«⁶⁹

Uvodnik socialistično usmerjene revije »Naši zapiski« ugotavlja, da je brošura zbudila veliko zanimanja v javnem življenju in tisku. Zadeva je toliko pikantna, ker se je moral Šuklje znebiti vseh funkcij, preden je mogel napisati nekaj resnic, ki niso vseh voditeljem SLS, so pa stranki v korist. Še bolj boleče so ostrine, ki ne zadevajo financ. Ob tem pa se dolgovi dežele še večajo, od vseh kreditov pa je le malo resničnih koristi.⁷⁰ »Naši zapiski« so se torej distancirali od direktne pritrditve Šukljjetu, so pa ugotovili, da je postavljena gospodarska dejavnost SLS na neprave temelje.

Manj pozornosti je zbudila kritična študija I. Mandlja o deželnem gospodarstvu, ki je narejena kot primerjava let 1907 in 1910. »Deželne finance koncem l. 1907 niso bile slabe, tudi koncem leta 1910. Še ne, vendar pa že na začetku poti, ki pelje nizdolu v slabe finance. Zakaj? Ker se ne upošteva načelo, da se morajo redni izdatki dež. zaklada pokrivati do-cela z rednimi dohodki.«⁷¹ S širokosrčnim trošenjem nastaja deficit, začela pa je padati tudi že tako majhna »čista imovina dežele«. Kolikor se bo tako stanje nadaljevalo, bo treba močno zvišati deželne davke in najeti večje posojilo za pokritje dolgov, za kar bodo plačevale še bodoče generacije. Obljubljena državna davčna reforma, ki bi rešila tudi deželne finance, je negotova.

Vendar pa se Šuklje ni omejil le na kritiko, temveč predlaga, ker sodi, da je strokovnjak, tudi zdravila za saniranje deželnih financ — to pa sta uvedba deželnega davka na »zaseb-

no vino« in zvišanje deželni doklad, ki so res med najnižjimi v državi.

Šuklje meni, da je SLS storila veliko napako, ker ni takoj po prevzemu oblasti v deželnem zboru poskrbela za izboljšanje finančnega stanja dežele. Tedaj bi bilo mnogo lažje uvesti nove davčne obremenitve kot pa v letu 1912, tik pred volitvami, ko je treba postopati dosti bolj oprezno. Sam je predlagal že leta 1910, da se doklade zvišujejo postopoma, po 10 odstotkov letno, saj bi bil prevelik skok usoden za marsikaterega kmeta. Zdaj predlaga dvig »dokladne stopnje« od 40 odstotkov na 60 odstotkov, kar se mu zdi maksimalna obremenitev, ki jo še zmore prenesti povprečen davkoplačevalec.

Vodstvo stranke pa se je dobro zavedalo, koliko je tak ukrep nepopularen in se branilo tega »zdravila« vse do leta 1914 s pomislekom da bodo tak ukrep izkoristili liberalci za svojo agitacijo zoper SLS.⁷²

Enako kislo jabolko je bil za strankino vodstvo predlagani davek na »zasebno vino«. Spričo zastarelega zakona je bila obdavčena poraba vina in mošta v »zaprtih mestih« in prodaja vina na drobno, neobdavčena pa veleprodaja in seveda produkcija, namenjena domači porabi. Uvesti tak davek, kot ga je predlagal Šuklje, bi pomenilo vsaj v vinorodnih krajih velik upad priljubljenosti in političnega vpliva SLS. Kmetom gotovo ne bi bilo pogodu, da jim v lastni kleti davkarji nadzorujejo pridelek in obdavčijo vino, ki ga sami popijejo. In povrh naj bi še volili kandidata stranke, ki je tak davek uvedla!? Šuklje ni upošteval, da temeljijo volilni uspehi SLS na njenem nastopu kot stranke koristi za kmečko ljudstvo. Neprimernost take obdavčitve vidi le v višji ceni vina. Strankino vodstvo je z večjim političnim posluhom že leta 1910 preko sklepa deželnega zbora dunajski vladi odsvetovalo uvedbo novega konzumnega davka na vino.⁷³

Kalkulacija dohodkov od zvišanja obeh davkov in monopola na državni užitninski zakup Šukljetu pokaže čisti dohodek okoli milijon kron letno, kar bi do dobra popravilo finančno stanje dežele.⁷⁴

Poslanci SLS so tedaj še videli lažjo pot za izboljšanje deželnih financ — povišanje dotacije centralne vlade. I. Šušteršič je dosegel preko svojih dunajskih zvez vladni sklep, da bo, začevši z letom 1914, znašala dotacija deželi Kranjski 1,100.000 kron letno več. To je SLS tudi služilo kot protiargument liberalnim zahtevam po zvišanju deželnih doklad.⁷⁵

Nasprotno pa je Šuklje prav glede možnosti večjih državnih dotacij skeptik, saj prav

tako raste tudi primanjkljaj državnega proračuna zlasti zaradi pospešenega oboroževanja.

Ko so bile volitve v deželni zbor konec leta 1913 mimo, je tudi SLS menila, da je čas za bolj radikalno sanacijo deželnih financ, kajti proračun za leto 1914 je izkazoval že nad štiri milijone kron primanjkljaja.

V proračunski debati februarja 1914 je predlagal finančni odsek povišanje deželnih doklad od 40 odstotkov na 55 odstotkov od realnih davkov in 75 odstotkov od ostalih ter povišanje priklade na konzumni davek od vina, mošta in mesa od 40 odstotkov na 145 odstotkov, kar je deželni zbor kljub odporu liberalcev sprejel.⁷⁶

Za pokritje dotedanjih dolgov je deželni zbor odobril pooblastilo deželnemu odboru za najetje dveh posojil, 4,400.000 kron za pokritje dolgov in 2,000.000 kron za financiranje deželnih elektrarn.⁷⁷

SKLEP

Z delno volilno reformo leta 1908 je SLS dosegla v deželnem zboru Kranjske absolutno politično prevlado. S svojo zmago je prekinila liberalno — nemško zvezo, ki je v njem dolgo vladala. V nasprotju s koalicijo Narodne napredne stranke in nemške stranke, ki so jo pri delu omejevali številni kompromisi zaradi zveze dveh tako različnih partnerjev, je SLS zastavila po prevzemu oblasti širok delovni načrt, ki naj ustvari iz dežele nekakšno slovensko jedro in hkrati vzorec za delo stranke v ostalih deželah.

Na gospodarskem področju se je stranka namenila okrepiti svoje pozicije, kar je krepilo tudi slovenske ekonomske pozicije. Vendar pa je njen boj za zmanjšanje ekonomske moči liberalne stranke vodil v nezdrave strankarske in osebne spore, ki niso prispevali k ugledu slovenske politike.

S široko razširjenim združništvom je SLS upočasnila hitro deagrarizacijo podeželja in s tem povezano odseljevanje zlasti v prekomorske dežele. Združništvo v deželi je skušala z različnimi ukrepi spremeniti v institucionalizirano obliko kmečkega združevanja. Kmetijstvo je poskušala dvigniti na višjo raven z vrsto normativnih aktov o melioracijah, boljšem kmetovanju in z izdatnejšim kreditiranjem teh del. Najbolj si je stranka prizadevala za razvoj živinoreje, panoge z najugodnejšimi naravnimi možnostmi.

Promet je skušal deželni zbor modernizirati s prizadevanji za gostejše železniško omrežje in s posodobitvijo za lokalni promet pomembnega cestnega omrežja. Relativno zgo-

daj se je Kranjska vključila v gradnjo električnega omrežja, ki pa je obseglo le večje centre na gorenjski ravnini in Ljubljano.

Vsi ti projekti so terjali velika finančna sredstva, ki jih dežela sama ni zmogla. Zato se je v teh letih globoko zadolžila, kar je izzvalo resne pomisleke in kritike v vrstah političnih nasprotnikov in previdnejših lastnih privržencev. Vprašanje, ali je SLS zavestno zapostavljala vprašanje deželnih financ v korist širokopoteznega razvoja dežele, je treba še pustiti odprto. V iskanje novih finančnih virov je bilo vključeno tudi prizadevanje za posodobitev deželnega davčnega sistema in za zajetje vsaj dela kapitala v bančne in zavarovalne zavode pod lastno kontrolo.

V dobi svoje oblasti v deželnem zboru Kranjske je SLS opravila na gospodarskem področju delo, ki zasluži pozitivno oceno. Čeprav opravljeno skozi prizmo strankinih interesov, je po posledicah preseglo ta okvir. V dotedanji slovenski meščanski politiki je to eden prvih primerov, da je tako poudarjena prav gospodarska plat politike in program — v okvirih možnosti — tudi realiziran.

OPOMBE

1. V. Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 296; F. Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 172. — 2. Slovenec XXXVI, 11. 2. 1908, št. 34. — 3. J. K.: Velik moment (Politično razmišljanje ob veselem preobratu v deželi kranjski); avtor je Janez Kalan. — 4. Ibidem, str. 23. — 5. Podrobneje J. Prunk: Škof Jeglič — politik, I. del, Kronika 1971, št. 1, str. 35—36. — 6. F. Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 252. — 7. Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 47, Dodatek II. Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konca decembra 1908, str. 222 do 236. (dalje Obravnave, zv. 47...), Dejanja govor, Ljubljana 1913, str. 137. — 8. Obravnave, zv. 48, 2. del, str. 503—505, 527—528, 532. — 9. Slovenský přehled XIV, 1912, str. 230 in dalje; dopis dr. A. Dermote. — 10. I. Hribar: Moji spomini IV., str. 67. — 11. J. Prunk: Škof Jeglič — politik, I. del, Kronika 1971, št. 1, str. 137. — 12. Ta proces je opazil že Krek sam v zadnjih letih življenja, vendar proti moči koncentriranega združnega kapitala ni mogel storiti veliko, tudi če ne bi umrl še pred odločilnim preobratom; glej tudi A. Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 47—48. — 13. J. Prunk: Škof Jeglič — politik, I. del, Kronika 1971, št. 1, str. 36—38; E. Kardelj-Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, str. 191; F. Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 252. — 14. Zanimivo je, da da so videli nekateri, npr. Dermota, v tem do-

godku dokaz, da klerikalizem ni toliko zasidran, kot se običajno misli; iz tega naziranja o izšle kasneje nekatere politične akcije. — 15. Obravnave zv. 47, str. 153—154; zv. 47, Dodatek II, priloga 57. — 16. Obravnave zv. 48, 1. del, str. 303 do 304, priloga 43, str. 464—468. — 17. Obravnave zv. 47, str. 924—926; zv. 47, Dodatek II, pril. 221. — 18. Obravnave zv. 47, str. 921—924; zv. 47, Dodatek II, pril. 111 in 215; zv. 48, 2. del, str. 809 in pril. 110. — 19. Brez ekspertize uradne institucije ni bila mogoča prodaja prehranjevalnih proizvodov. V pogojih strankarskih in narodnostnih nasprotij je bilo tako mogoče ovirati delo združnih zavodov te ali one strani; primerjaj Obravnave zv. 47, str. 706—708 in zv. 48 1. del, str. 127—129. — 20. Obravnave zv. 47, str. 1102. — 21. Obravnave zv. 47, str. 1144—1146. — 22. Obravnave zv. 47, str. 1150. — 23. Obravnave zv. 47, str. 949—950. Za Kranjsko bi to pomenilo okoli 30 živinozdravnikov. — 24. Obravnave zv. 48, 1. del, str. 54. — 25. Obravnave zv. 48 1. del, str. 349—350. — 26. Obravnave zv. 47, str. 101. — 27. Obravnave zv. 47, str. 409 do 472. — 28. Obravnave zv. 47 Dodatek II, priloga 126. — 29. Obravnave zv. 48 1. del, str. 318—331; zv. 48 2. del, str. 737—746. 30. Obravnave zv. 47, str. 15—19. — 31. Obravnave zv. 47, str. 111—113 in 252—255; zv. 48 1. del str. 171. — 32. Obravnave zv. 47, str. 255—257. — 33. Obravnave zv. 47, str. 871. — 34. Obravnave zv. 47, str. 879. — 35. Obravnave zv. 47, str. 331—332. — 36. Obravnave zv. 47, str. 878—879. — 37. Obravnave zv. 47, str. 578 do 583 in zv. 47 Dodatek II, pril. 188. Če si lahko dovolimo prognozo, moremo reči, da bi ta železniška proga v dokajšnji meri pripomogla k premagovanju prometne odročnosti večine teh krajev, ki obstoji še danes (npr. Bloke, Loška dolina Kozjansko) in bi dopolnjevala slovenski prometni križ. — 38. Obravnave zv. 48 1. del, str. 407 do 415. — 39. Obravnave zv. 48 1. del, Poročilo o delovanju deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konca decembra 1910, str. 142—182. Za leto 1910 so znašali stroški vzdrževanja in gradnje cest okoli 750 tisoč kron; poročilo deželnega odbora omenja okoli 40 različnih gradbišč. — 40. Obravnave zv. 47, str. 1187. — 41. Obravnave zv. 47 Dodatek II, priloga 96. — 42. Obravnave zv. 48 1. del, Poročilo o delovanju deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konca decembra 1910, str. 32—60 naveda nad sto različnih vodovodov in vodnjakov v raznih fazah priprave in gradnje. — 43. Obravnave zv. 47, str. 327. — 44. Obravnave zv. 47, str. 597. — 45. Obravnave zv. 47, str. 327 do 329. E. Lampe vidi Kranjsko kot nalašč ustvarjeno za industrializacijo. Ima ugodno prometno lego, stika se z romarskim in germanskim svetom, kar jo še dodatno stimulira. — 46. Primerjaj t. i. afero Paušlar; Obravnave zv. 48 2. del, str. 506—515. — 47. Obravnave zv. 48 2. del, str. 519—526 in 547—560. — 48. Obravnave zv. 49, str. 242—245. — 49. Obravnave zv. 49, str. 245. — 50. I. Mandelj: Nekaj števil iz kranjskega deželnega gospodarstva, Veda II, 1912, št. 3, str. 229. — 51. Posojilo v višini 4.000.000 K, najeto

1906 pri Osrednji banki čeških hranilnic. — 52. Natanko je pisala o deželnih financah Jelka Melik: Kranjske deželne finance 1861—1914, Kronika 1973, št. 3 str. 160—165 in Skladi kranjskega deželnega premoženja, Kronika 1976, št. 3, str. 165—169. — 53. Obravnave zv. 47, str. 230 do 233 in zv. 47 Dodatek II, pril. 58. — 54. Obravnave zv. 47, str. 82. — 55. F. Šuklje: Iz mojih spominov III, str. 134, piše, da je on omogočil najetje posojila pod tako ugodnimi pogoji, medtem ko Krek v brošuri Dejanja govore ne omenja Šukljatovega prispevka pri najetju tega posojila. Al pari — ob izplačilu polnega zneska; običajno so se provizija in obresti trgale od glavnice, — 56. F. Šuklje: Deželni zbor kranjski in deželne finance, Ljubljana 1912, str. 23—24. — 57. Jadranska banka je bila v rokah češkega in slovenskega kapitala, povezanega z vrhovi NNS, Zavarovalna banka Slavija je imela za ravnatelja v Ljubljani Hribarja, v liberalnih rokah je bila Mestna hranilnica v Ljubljani. — 58. Obravnave zv. 47, str. 638. — 59. Obravnave zv. 47 Dodatek II, pril. 95 in 187. — 60. Enako tudi F. Šuklje: Deželni zbor kranjski in deželne finance, str. 18—20. — 61. Obravnave zv. 48 2. del, pril. 127. — 62. V deželi je delovalo okoli dvajset zavarovalnih družb, ki so nabrale letno okoli 950.000 K zavarovalnih premij, zavarovalna vsota pa je znašala 280 milijonov kron. — 63. Obravnave zv. 47, str. 108—109 in 170—176; zv. 49, str. 6 in 18. — 64. F. Gestrin — V. Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 309, navajata, da so se deželne finance izboljšale v vojni po letu 1915, ko

je postala dežela glavna oskrbovalka soške fronte. F. Šuklje: Iz mojih spominov III, str. 152, pravi, da je Lampe izkoristil možnosti, ki jih je dala bližina fronte in v letih 1915 in 1916 je »Deželna vnovčevalnica« prinesla 10 milijonov kron dobička. — 65. I. Mandelj: Nekaj števil iz kranjskega deželnega gospodarstva, Veda II, 1912, št. 3, str. 228—248. — 66. Soditi o točni višini deficita Kranjske je težko, saj avtorji navajajo različne številke; primerjaj tabelo, sestavljeno po uradnih letnih obračunih, v J. Melik: Kranjske deželne finance 1861—1914, Kronika 1973, št. 3, str. 165 in Krekovo brošuro Dejanja govore, str. 236—237 ter Šukljatovo Deželni zbor kranjski in deželne finance, str. 4. — 67. F. Šuklje: Deželni zbor kranjski in deželne finance, str. 7—8. 68. Ibidem, str. 19. — 69. Slovenski narod XLV, 1912, št. 138, 19. 6. 1912. — 70. Naši zapiski 1912, št. 7, str. 193 in sl. in A. Dermota v Slovanský přehled XIV, 1912, str. 460 in sl. — 71. I. Mandelj: Nekaj števil iz kranjskega deželnega gospodarstva, Veda II, 1912, št. 4, str. 393. — 72. Dejanja govore, Ljubljana 1913, str. 237—238. — 73. Obravnave zv. 47, str. 694. — 74. Podrobneje: 528.000 K kosmatega dohodka od vinskega davka, čistega okoli 400.000 K, 400.000 K od povišane doklade na 60 %, 200.000 K od monopola na državni užitninski zakup. — 75. Dejanja govore, str. 237—238. — 76. Obravnave zv. 49, str. 169—242 in pril. 36. Podrobneje o strukturi davkov glej J. Melik: Kranjske deželne finance 1861 do 1914, Kronika 1973, št. 3, str. 163—165. — 77. Obravnave zv. 48 2. del, str. 704; zv. 49, str. 242 do 245 in pril. 40.

LIST »KOROŠKO KOROŠCEM« — PRIMER NEMŠKONACIONALNE PROPAGANDE PRED PLEBISCITOM V LETIH 1919/1920*

STONE ZORN

I

Med nemškokoroškim plebiscitnim propagandnim gradivom imata posebno mesto lista **Kärntner Landsmannschaft in Koroško Korošcem**. Gre za lista, ki ju je izdajal takratni Kärntner Heimatdienst in ki sta bila še posebej namenjena prebivalcem plebiscitnega ozemlja. Eden glavnih protislovenskih in protijugoslovanskih plebiscitnih delavcev, Hans Steinacher, opozarja, da je morala nemškokoroška stran tedaj vendarle upoštevati tudi jezikovno slovenski živelj ter se nanj obračati v

njegovem jeziku.¹ Kot dokazuje list Koroško Korošcem, pa to ni bilo (z izjemo posamičnih verzifikacij) slovensko koroško narečje, kot bi mogli soditi po kasnejših trditvah, po katerih koroški »vindišar« ne razume pisane slovenske besede ter se njegova govorica sploh ne da zapisati. V nasprotju s takimi trditvami je glasilo Koroško Korošcem uporabljalo osrednji slovenski govor ter se v njem obračalo tudi na tiste Korošce, ki niso bili večji (ali pa ne dovolj) nemščine (vključno z njeno koroško varianto).

In še eno značilnost naj poudarimo: krajevna imena so v tem Heimatdienstovem listu slovenska in očitno ni nikomur, vključno s Steinacherjem prišlo na misel uporabljati v

* Še neobjavljena razprava iz zapuščine leta 1981 umrlega dr. Toneta Zorna.